נתיבות עולם — נתיב הכעס

בספר משלי (י"ד) ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת. שלמה המלך רצה לומר כי האדם שהוא קשה לכעוס הוא רב תבונה, וזה כמו שאמר שלמה בספר קהלת (ז') וכעס בחיק כסילים ינוח. וזה מפני כי הכעס הוא התפעלות האדם וכל התפעלות הוא לגשם שהוא מתפעל, ולפיכך אמר וכעס בחיק כסילים ינוח שהכסיל הוא רחוק מן השכלי, אבל מי שהוא בעל ארך אפים והוא קשה לכעוס דבר זה מורה על שהוא רב תבונות מפני שהוא שכלי אין בו התפעלות לכך הוא קשה לכעוס. ואמר וקצר רוח מרים אולת פי' כי מי שהוא קצר רוח דבר זה הוא שהפריש ממנו אולת כמו מרים זהב, כי אף שהוא חכם מ"מ כאשר הוא ממהר לכעוס זהו הפרשת אולת. ובמקום אחר (משלי ט"ז) אמר טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר, קרא מי שהוא ארך אפים גבור מפני שעומד כגבור ואינו מקבל התפעלות, ומי שמושל וכובש ברוחו שלא יצא הוא יותר גדול מלוכד עיר שכובש את העיר כי העיר הוא דבר גשמי, אבל זה שכובש רוחו הוא דבר בלתי גשמי לכך הוא יותר, והמדה הזאת שהוא ארך אפים הוא ממדת הש"י שנקרא ארך אפים:

ובפרק קמא דעירובין (י"ג, ב') מפני מה זכו בית היללל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין הן ועלובין הן ושונין דבריהם ודברי בית שמאי ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהם כאותה ששנינו מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית בית שמאי פוסלין ובית היללל מכשירין, אמרו בית היללל לבית שמאי לא כך היה מעשה שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית היללל לבקר את רבי יוחנן בן החורני וכו'. מזה תבין ותדע המדה הזאת מי שהוא בעל הנחה, כי אשר הוא בעל הנחה אינו יוצא מן היושר כלל ונשאר על השווי, הפך מי שאינו בעל הנחה שמפני כך יוצא מן השווי. ומפני כך אמרו שזכו ב"ה לקבוע הלכה כמותן, מפני שהיו בעלי הנחה שלא היו כבית שמאי שהיו קפדנין, וידוע כי הקפדן מפני גודל כעסו יוצא מן השווי לגמרי, וההלכה הוא הדרך שאינו יוצא לימין ולשמאל כלל רק הולך בשווי אינו סר לימין ולשמאל, ולכך נקרא הלכה כי ההולך הוא הולך ביושר אינו נוטה מן הדרך הישר והשוה כלל לא לימין ולא לשמאל, וזהו מדת ב"ה שהיה להם מדה זאת בכל הנהגתם שלא היו יוצאים מן השווי שהיו נוחים. ואל תאמר כי ב"ש לא היו חכמים, כי אדרבא היו חכמים גדולים וחריפים היו, רק לענין הלכה שהוא הדרך הישר הוא לב"ה מפני שהיו בעלי הנחה מבלי שיצאו מן הסדר. וכן במה שהיו עלובין שונים דבריהם ודברי חבריהם, וכל זה ענייני הנחה לגמרי, כי שאר בני אדם כאשר יאמר לו דבר ממהר לכעוס ועולב מי שהעליב אותו, ואילו אצל ב"ה היו בעלי הנחה ולא היו עולבין אף אם אחד העליב אותן. וכן מה שהיו שונין דבריהם ודברי ב"ש ולא עוד אלא שהיו מקדימין דברי ב"ש לדבריהם, כל ענין זה שהיו מסודרין במעשיהן ואינם מכת המתגברים על חבריהם והם מכת המנצחים, ואף כי לפי ענין הפלפול הוא טוב מ"מ הוא יוצא מן הסדר, ולענין ההלכה צריך שלא יצא מן הסדר והשווי כלל. וכל הדברים האלו שזכר הכל שהיו מסודרים ולא היו יוצאים מן הסדר, אבל ב"ש לא היה הלכה כמותן מ"מ דברי ב"ש הם ג"כ דברי אלקים חיים כדאיתא שם. והדבר הזה שהיו קפדנין היה מפני מדתו של ב"ש ג"כ שהיה להם מדת החכמה, כדאמרינן אם ראית ת"ח נוקם ונוטר איבה כנחש חגרהו על מתניך והדבר הזה בארנו במקומו, אבל לענין הלכה ראוי כבית היללל שבית היללל היו מסודרין במעשיהם אינם יוצאים מן השווי ולפיכך ראוי הוא אל ההלכה:

ובפרק ערבי פסחים (פסחים קי"ג, ב') ג' הקב"ה אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו עומד על מדותיו ומי שאינו משתכר ע"כ. רמזו בזה דברים מופלגים בחכמה מאוד, כי מי שיש בו אלו ג' ראוי אל האהבה, כי באלו המדות מתדמה אל בורא הכל והדומה יאהב את הדומה. ותדע כי הש"י אינו גשם ואין לו מדות הגשם כי הוא ית' אינו מתפעל כמו הגשם שהוא מתפעל, או שהוא כח בגשם שהוא ג"כ מתפעל. וכך אין אל הש"י גדר, כי הגדר הוא מורכב מסייג והבדל וכל דבר שהוא מורכב הוא בעל גשם לכך כל אלו הם מדות הגשם. ולפיכך אמר מי שאינו כועס הרי אינו מתפעל כמו הגשם וכמו שהתבאר למעלה כי מי שהוא ארך אפים הוא שיש לו שכל נבדל לגמרי, ולכך מי שאינו כועס נבדל מן הגשמי ובזה יש לו דמיון אל הש"י שאינו כח בגשם. והמשתכר הוא בעל גשם בעצמו, כי אשר הוא משתכר כבר סר ממנו השכל והוא גשמי, וכבר בארנו זה במקומות הרבה מאוד ובנתיב התפלה נתבאר ענין זה, כי השכור הוא גשמי לגמרי ולכך אסרה תורה שתויי יין שלא יכנס למקום הקדוש הנבדל ולא יהיה מורה בתורה השכלית. ומי שאינו מעמיד על מדותיו, הנה לאדם זה אין לו גדר כי הדבר שיש לו גדר אינו יוצא מגדרו כלל, ולכך אינו יוצא ממדתו רק עומד בגדרו, אבל מי שאינו עומד על מדותיו אין לו גדר והוא פשוט בלתי גשמי ובזה יש לו דמיון אל הש"י שאין לו גדר, ולכך הש"י אוהב מי שאין לו מאלו ג' דברים כי הדומה יאהב את הדומה אליו, וכאשר יש בו אלו ג' יש כאן דמיון במה אליו שהוא ית' נבדל מן הגשמי וזהו אמיתת עצמו ית'. וכל אלו ג' דברים כל אחד יותר הרחקה מן הגשמיות, כי השכור הוא גשמי לגמרי, וכאשר אינו כועס שאינו מתפעל אינו כמו דבר שהוא כח בגשם שהדבר שהוא כח בגשם מתפעל בהתפעלות הגשם, ומי שעומד על מדותיו יש לו ענין גשמי במה שיש לו גדר והגדר הוא ענין גבול אשר שייך לגשם, ואלו דברים דברי חכמה מאוד. והתבאר לך כי בעל הנחה ואינו בעל כעס, נמשך אחר הש"י ולכך השם ית' אוהב אותו:

ובפרק חלק (סנהדרין צ"ב, א') אמר ר"א כל פרנס המנהיג את הצבור בנחת זוכה ומנהיגם לעוה"ב שנאמר כי מרחמם ינהגם ועל מבועי מים ינהלם ע"כ. וביאור זה כי יותר מכל ראוי ההנחה לפרנס המנהיג הצבור, כי כל פרנס המנהיג העם שיהיה מנוחה לעם אשר הוא מנהיג והפרנס המנהיג את הצבור בנחת, וידוע כי עוה"ז אינו עולם המנוחה, וכאשר מנהיג את הצבור ומנהיג אותם בעוה"ז מעין עוה"ב שעל מי מנוחה מנהל אותם זוכה להנהיג אותם בעוה"ב גם כן שעוה"ב הוא כולו מנוחה, כי עתה בעוה"ז אי אפשר להיות כולו מנוחה ולכך זוכה להנהיג אותם לעתיד, שאז תהיה המנוחה שלימה השקט ובטח ותהיה הנהגה של מנוחה מכל צד:

בפרק אלו דברים (פסחים ס"ו, ב') א"ר שמעון בן לקיש כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו דכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל וכתיב ויאמר אלעזר הכהן מכלל דמשה איעלם מיניה אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו מאלישע דכתיב כי לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך וכתיב ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה', אמר ר' מני בן פטיש כל אדם שכועס אפי' פוסקין לו גדולה מן השמים מורידין אותו מנא לן מאליאב דכתיב ויחר אף אליאב ויאמר וגו' וכי אזיל שמואל לממשחינהו בכולהו כתיב בהו לא בזה בחר ה' באליאב כתיב ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גובה קומתו כי מאסתיהו מכלל דמעיקרא הוי חזי. וביאור זה כבר אמרנו כי הנוח הוא הסדר שאדם מסודר אל השווי, ואם כועס החכמה שלו מסתלקת, ואם נביא הוא הנבואה מסתלקת, כאשר יוצא האדם מן הסדר והוא שינוי, לכך אם יש לו חכמה ויש לו נבואה כאשר מקבל השינוי הוא יוצא ממה שראוי לו. ובא אח"כ להוסיף לומר שאפי' פוסקים לו גדולה מן השמים בטל דבר זה, כי מי שיש לו גדולה והוא פרנס צריך שיהיה הנהגתו בנחת, כי הפרנס כל עיקר שלו לסדר העם עד שהם מסודרים כי זהו עצם המלכות והשררה, וכאשר הוא בעצמו בעל כעס שהוא יוצא מן הסדר איך תהיה על ידו הסדר דבר זה לא יתן השכל, ולפיכך אם גזרו עליו גדולה מן השמים מורידין אותו מגדולתו. ועוד יש לך להבין אלו ג' דברים שנזכרו כאן החכמה והנבואה והגדולה, כי הם ג' מעלות עליונות אשר כל אחת ואחת מדריגה בפני עצמה כאשר תבין אלו ג', וע"י הכעס יוצא חוץ מן

מעלת החכמה והנבואה והגדולה שהרי אלו ג' יש לכל אחד סדר מיוחד עם הש"י כאשר תבין. והכעס מוציא את האדם לגמרי מן הסדר עד שהוא יוצא חוץ לאלו ג' מעלות, ויש לך להבין זה:

ובפרק תפלת השחר (ברכות כ"ט, ב') אמר לי' אליהו לרב יהודה אחוהי דרב סלא חסידא לא תרתח ולא תחטא לר תרוי ולא תחטא וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא כו' אמר ר' יעקב אמר רב חסדא זו תפלת הדרך ע"כ. ויש לתמוה על מאמר זה דמאי ענין זה לזה. אבל במאמר זה בא להודיע שלא יסלק האדם הדביקות מן הש"י רק יהיה דבק עמו וע"ז אמר לא תרתח ולא תחטא. הנה הש"י ברא האדם מגוף ונפש, והגוף הוא חמרי והנפש הוא רוחני והם שני הפכים, וכאשר האדם עומד כאשר ראוי מבלתי נטיה לצד אחר אז האדם עומד בשווי שלו ודבק בו ית'. ודבר זה נרמז באיש ואשה, כי הגוף הוא כמו אשה והנפש כמו איש ושם י"ה ביניהם כאשר יתחברו כראוי. וכאשר הנפש יוצא מן הראוי בכחו ע"י כעס ובשכרות של אדם נוטה לצד הגופנית ביותר עד שהוא כולו גוף וכמו שהתבאר למעלה, וכאשר נוטה אל הגופנית ו הוא יוצא מן המיצוע והוסר הדביקות. ומפני זה אמר באלו שנים ולא תחטא, כי תיכף כאשר האדם נוטה לקצה מן הקצוות הוא נוטה אל החטא, ולכך אמר לא תרתח ולא תחטא לא תרוי ולא תחטא. ואח"כ אמר כי יש צד אף שאינו נוטה אל הקצה יש צד פירוד וסילוק הדביקות, כאשר ראוי לו לבקש הדביקות בו ית' והוא אינו מבקש הדביקות הרי זה פירוד ממנו, וזה בשעה שיצא לדרך וצריך האדם אל הדביקות הוא הלויה וכאשר אינו מבקש הדביקות הרי הוא פירוד הדביקות, כי הלויה הוא שיהיה אל הש"י חבור ודבוק עם האדם שלכך נקרא לויה מלשון לוית חן הם לראשך (משלי א'), וע"י ג' דברים אלו אין האדם סר ונוטה מן הש"י. וכבר בארנו זה בנתיב התפלה:

ובפרק ד' נדרים (נדרים כ"ב, ב') אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן כל הכועס כל מיני פורעניות של גיהנם שולטין בו שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך כי הילדות והשחרות הבל ואין רעה אלא גיהנם שנאמר כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה. ופי' זה כי מי שהוא בעל חימה הוא ענין הגיהנם, כי הגיהנם לתוקף וגודל כחו מתיחס אל כח אש ולכך אמרו בכל מקום אש של גיהנם, ומפני שהאדם יש לו נפש רוחני כאשר הוא כועס ויוצא מן הסדר כל מיני גיהנם שולטים בו, כי הגיהנם ג"כ הוא יוצא מסדר העולם, לכך כל מיני גיהנם שולטים במי שהוא כועס ולכך כתיב והעבר רעה מבשרך. ומפני כי הנפש שהוא כועס הוא רוחני והוא יוצא מן הש"י ע"י הכעס, ולכך הגיהנם שהוא ג"כ רוחני והוא יוצא מן השווי שולט בו, אמר רבה בר רב הונא כל הכועס אפי' שכינה אינה חשובה כנגדו שנאמר רשע בגובה אפו בל ידרוש אין אלקים כל מזמותיו, ר' ירמי' מדפתי אמר אף משכח תלמודו ומוסיף טפשות שנאמר כי כעס בחיק כסילים ינוח וכתיב וכסיל יפרוש אולת, רב נחמן אמר בידוע שעונתיו מרובין מזכיותיו שנאמר איש אף יגרה מדון ובעל חימה רב פשע. ומה שאמר כי השכינה אינה חשובה כנגדו ודבר זה כמו שהתבאר, כי כאשר האדם כועס הוא יוצא מן הסדר הראוי וכל כך יוצא מן הסדר עד שאין השכינה נחשב אצלו מצד גודל השנוי, כי האדם הוא מסודר עם הש"י שהוא עלה לו וכאשר כועס הוא יוצא מן הסדר, ולכך אמר אף השכינה אינה חשוב כנגדו כי אינו מכיר עלתו ית' כאשר יוצא מן הסדר. וזה שאמר גם כן שמשכח תלמודו, כמו שהתבאר למעלה כי החכמה הוא סדר השכלי ומצד שהוא יוצא מן הסדר ולפיכך סר ממנו השכל, וכן מה שאמר שהוא בעל חטא הוא ג"כ דבר זה, שכל חוטא יוצא מן הדרך הראוי אשר סידר אליו הש"י ובשביל זה הוא בעל חטא ודבר זה מבואר. ושלשה דברים הנזכרים כאן דהיינו שאין השכינה חשובה כנגדו ומשכח תלמודו ושהוא בעל חטא כל אחד מוסיף על השני, כי אין השכינה חשובה כנגדו, דבר זה הוא ראשון שכ"כ יוצא מן הסדר עד שהשכינה אינה חשובה נגדו, ויותר כי חכמתו מסתלקת ממנו שעושה דבר זה רושם בעצמו עד (שהוא) שחכמתו מסתלקת ממנו, והוסיף עוד יותר מזה שהוא בעל חטא בעצמו. והכל כי הכעס הוא דבר זר לגמרי יוצא מן הסדר הראוי עד שימצא בו שלשה דברים אלו שהם זרים, ועל ידי שלשה דברים אלו הוא יוצא מן הסדר בכל כאשר תבין אלו ג' דברים:

בפ"ק דגיטין (ו', ב') אמר רב חסדא לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי פלגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מישראל אמר רב יהודה אמר רב כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף הוא בא לידי ג' עבירות גלוי עריות וש"ד וחלול השבת, אמר רבה בר רב חנה הא דאמרי רבנן ג' דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה עשרתם ערבתם הדליקו את הנר צריך למימרינהו ניחותא כי היכא דלקבלו מיניה, אמר רב אשי אנא לא שמיע לי הא דרבה בר בר חנה וקיימתי מסברא ע"כ. הרי לך העונש הגדול מי שמטיל אימה יתירה לפי גודל הדבר אשר יפעל והוא אימה יתירה והוא גורם שנוי בכל חלקי האדם. ואלו דברים שהם גלוי עריות ש"ד חילול השם והוא גרסת ר"ח, הוא השנוי בכל האדם, ודבר זה ענין מופלג בחכמה איך העובר אלו ג' דברים הוא שנוי האדם לגמרי, כי הג"ע הוא שייך לגוף דוקא וכמו שאמר הכתוב איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה וגו', והמגלה ערוה הוא שנוי אל גופו, וש"ד הוא שנוי אל הנפש כי ההורג נפש הוא חוטא בנפשו ולפיכך נקרא ש"ד כי הדם הוא הנפש דוקא לא בגופו, והע"ז הוא שנוי אל השכל אשר טועה בשכלו אחר הע"ז, וכן חלול השם נתבאר בנתיב שם טוב שהחטא הזה הוא חטא שכלי. ואלו שלשה דברים הם כל חלקי האדם הגוף והנפש והשכל שהם שלשה חלקי האדם, ולפיכך המטיל אימה יתירה בתוך ביתו אשר האימה פועלת באדם וכיון שגוברת האימה על האדם היא משנה את האדם בשלשה חלקים של האדם, ויתחדש מזה ג"ע ש"ד וחלול השם שהוא בשלשה חלקי האדם והכל הוא מכח אימה יתירה. ויש להבין ענין אימה יתירה שמחדש אלו ג' דברים כאשר ידוע לנבונים ואין להאריך כאן:

בפרק קמא דר"ה (י"ז, א') המינין והאפיקורסים ושכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפרשו מדרכי צבור ושנתנו חתיתם בארץ החיים וכו'. ושנתנו חתיתם בארץ החיים אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לש"ש דאמר רב יהודה אמר רב כל פרנס שמטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אין רואה בן ת"ח שנאמר לכן יראוהו אנשים לא יראה כל חכמי לב. והנה הפרנס המטיל אימה יתירה על הצבור הוא ככל המינים והפורשים מדרכי הצבור, כי גם פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור הוא פורש מן הצבור ואינו נכלל בצבור. בודאי כאשר עושה לשם שמים ובשביל הצבור לא נקרא זה פרישה מן הצבור, אבל שלא לשם שמים ראוי שיהיה נחשב כמו מין ופורש מדרכי הצבור שהרי הוא פורש מן הצבור. וכבר התבאר ענין הפרישה מדרכי הצבור, שהוא פרישה מן הש"י כי הוא יתב' נקרא אלקי ישראל, ולפיכך ראוי שיהיה נחשב הפורש מן הצבור שהוא פורש מן הש"י ודבר זה מבואר. ומה שאמר שלא יראה בן ת"ח, פי' כי דברי חכמים בנחת ישמעון, ודבר זה בארנו למעלה, כי כל ענין השכל הוא בנחת, והוא מסודר, ואין יוצא מן הסדר כמו שאר הכחות שהם באדם שהם פועלים בכח שלהם, כי אין ענין שכלי כך רק שהוא מסודר. ולפיכך אמר מי שהוא מטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אין רואה בן ת"ח, כי השכל ג"כ פרנס ומנהיג כל איברי האדם והוא מנהיג בנחת, וכך ראוי שיהיה האדם מנהיג את הציבור מבלי שיתפעלו אשר תחתיו, כמו שהוא השכל באדם אשר מנהיג כל העיר אשר הם איברים של האדם כולם שנקרא האדם עיר כמו שאמר (קהלת ט') עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' כמו שהתבאר למעלה. וכמו שהוא כך באדם כך ראוי שיהיה מנהיג הצבור, ואם אין מנהיג הצבור כן רק משתרר ומושל בכח על הצבור ומטיל אימה יתירה על הצבור אין יוצא ממנו בן ת"ח לעולם, כי איך יצא ממנו בן תלמיד חכם, כיון שאין הנהגתו דומה לכח השכלי שהוא פרנס ומנהיג ג"כ את הצבור בסדר ובנחת, ודבר זה יש לך להבין: